

Kærlighed!

Erich Fromm: *Kunsten at elske - et essay om kærlighedens kultur*. Lettere revideret 3. udgave i oversættelse ved P.W. Perch. København: Hans Reitzels forlag 2000, 136 sider. 148 kr.

For 2000 års siden indledte Ovid sit digterværk *Elskovskunsten* med ordene:

“Findes i Roma en mand, ukendt med kunsten at elske, ham har jeg viet mit digt; læs det, bliv kyndig og elsk!”

De, der er bekendt med Ovids værk, vil vide, at det ud over at være et kunstværk er meget praksisorienteret, og først og fremmest giver gode råd til manden, der vil have elskov. Derfor er det nok bedre at rubricere hans værk under digtekunsten, *ars poetica*, for ikke at forveksle den med elskovskunsten, *ars amandi*. Men idet vis springer to tusind år frem i tiden, møder vi en anden form for *ars amandi*, der måske kan lære os noget.

Nogle mænd fik til opgave at beskrive en elefant i mørke. Den ene, der rørte ved snablen, sagde: “Dette dyr ligner en vandpibe.” Den anden, der rørte ved øret, sagde: “Dette dyr ligner en vifte.” Den tredje, der rørte ved et af benene, beskrev dyret som en søjle.

Historien refereres af Erich Fromm i *Kunsten at elske* for at vise, at det ikke er de rette tanker, der fører til den endelige sandhed, men at det er handlingen, der er afgørende. Kun på den måde kan der gives en udpræget tolerance, som kan føre til forskellige

og paradoksale resultater.

Det stik modsatte er sket i Vesten. Her forventer man at nå frem til den endelige sandhed gennem logisk tænkning, og derfor er hovedvægten lagt på tanken. Det har gennem historien ført til endeløse diskussioner om formuleringen af dogmer og til intolerance over for den vantro og hedningen. Det har også ført til videnskaben: “Kortsagt, paradoksalt tænkning førte til tolerance og til bestræbelser på at laves sig selv om. Det aristoteliske synspunkt førte til dogmer og videnskab, til den katolske kirke og til opdagelsen af atomenergi”. Hvordan kunne det gå så galt og hvad har det med kærlighed at gøre?

Fromm stiller spørgsmålet: “Er kærlighed en kunst?”, og viser, at det at elske - eller mere præcist at udøve kærlighed - ikke er en behagelig følelse, som man oplever, hvis tilfældet vil det. Kærlighed er en vanskelig sag. Det er netop en kunst, dvs. ikke noget, man bare kan, men noget man skal lære. Først og fremmest fordi det ikke kun er et spørgsmål om at finde den rette og at blive elsket, men om at elske. Kærlighed er ikke noget man “falder for”, men noget man “går ind for”. Det er ikke en byttemandel, hvor det at give er et offer og gør en fattigere, tværtimod er det et udtryk for en livskraft. Kærlighed avler kærlighed.

Fromm er ikke kun fortæller for kærligheden, den skal også være løsningen på den tilværelsens problem. Det er muligt, fordi mennesket i sin væren er ensomt, og dets dybeste behov er at overvinde sin adskilthed fra andre. Mennesket har således altid forsøgt at tackle sit forhold til sin andethed ved mere eller mindre at forsøge at ophæve den. I tidligere samfund via dyretilbedelse, orgiastiske fællesskaber

og kunstnerisk skabelse. Men i dag ser det ud til, at de tilsyneladende selvstændigt tænkende individualister foretrækker et fællesskab, der bygger på konformitet, og kun ser det som et tilfælde, at flertallets ideer er de samme som deres egne.

Skurken er den moderne masseproduktion, der ikke blot standardiserer sine produkter, men også sine mennesker. Derfor er det gode tider for forlystelsesindustrien: "At have det rart består i tilfredsstillelsen ved at forbruge og 'indtage' varer, mad, drinks, cigaretter, mennesker, foredrag, bøger, film - alt konsumeres, nedsvælges. Verden er ét stort mål for vor appetit, et stort æble, en stor flaske, et stort bryst. Vi er pattebørnene, de evindeligt ventende og håbende og - de evindeligt skuffede".

Denne udvikling har fået konsekvenser for kærligheden, for den slags mennesker kan kun udveksle deres "personlighedslager" og håbe på en god handel. Manden skal "forstå" sin kone og være hjælpsom, og omvendt må hun ikke blive vred, når han glemmer hendes fødselsdag. På den måde bliver kærligheden og ægteskabet en nødhavn, hvor man er beskyttet mod den ensomhedsfølelse, der er drivkraften for menneskeligt fællesskab. Der er heller ikke hjælp at hente i den rigtige seksualteknik, der i krisetider kan pustes op som mulighed for kærlighed og lykke, for det ville blot være at bekræfte industrialismens illusion, at den rigtige teknik også er løsningen på menneskelige problemer. Fromm taler alternativt om, at mennesket må vise mod til at ville kærligheden og være sig selv. Han tror på, at mennesket har mulighed for at realisere sig selv, men at det kapitalistiske samfund for tiden forhindrer, at den slags menne-

skeidealer kan realiseres på en ordentlig måde.

Dette i store træk opsummerende referat af *Kunsten at elske* kan virke som en lidt omstændelig - og forældet - opsummering af kapitalismens dårligdomme, der endda ikke tager fat ved ondets rod, men er en omgang reformistisk og moralsk pladder-humanisme, hvis man skal tro de historiske opgør, der har været med Fromm fra kritiske hoveder som Horkheimer, Adorno og Marcuse fra slutningen af 1930'erne og fremefter. Men først: Hvem var Erich Fromm?

Erich Pinchas Fromm er født den 23. marts 1900 og dør få dage før sin 80 års fødselsdag i marts 1980. Hans 100-års jubilæum kan altså fejres i år 2000, selv om det ikke på behørig vis er blevet gjort i Danmark. Bevæger man sig derimod ind på internettet til "The International Erich Fromm Society" (www.erich-fromm.de/) ses det, at der i både det tysk- og engelsksprogede område stadig er stor interesse for Fromm, og at der i løbet af år 2000 alene på tysk har været holdt over hundrede foredrag og seminarer om ham.

Fromm er i dag kendt som amerikansk psykoanalytiker og forfatter, men er født og opvokset i Tyskland, hvor han studerer sociologi, filosofi og psykologi og videreuddanner sig indenfor psykoanalysen. Fra omkring 1930 og i over 45 år forbliver han, først i Tyskland og siden i USA, praktiserende psykoanalytiker. Han får amerikansk statsborgerskab og er i mange år professor forskellige steder i USA og Mexico.

I 1930 bliver han leder af den socialpsykologiske afdeling af Institut for Socialforskning i Frankfurt am Main - også kaldet Frankfurterskolen. Han repræsenterer her psykoanalysen,

der er en af de sociale videnskaber, som instituttets leder Max Horkheimer mener, det er nødvendigt at arbejde med for at få den fulde forståelse af samfundet. Men allerede i 1933 lukkes instituttet på grund af dets "statsfjendtlige tendenser", det flytter til Geneve, så til Paris og endelig i 1934 til New York, hvor Fromm fortsætter samarbejdet med instituttet.

Fromm studerer som søn af en ortodoks jødisk familie Talmud og det gamle testamente, og det præger sammen med en interesse for bl.a. buddhisme, taoisme, eventyr og myter hele hans forfatterskab. Ikke fordi han vil være irrational tænker, ikke for det mystiske-religiøses skyld, men for at syntetisere det ubevidste med det samfundspolitiske. Han har da også samtidig en lidenskabelig interesse for den socialistiske tænkning og ser hos Marx nøglen til en forståelse af historien, hvor det bliver muligt at realisere en radikal humanisme i sekulariseret form. Helt fra sine studenterdage har han også været socialist og mener, at han altid har været en ekstremt politisk person, men det er først fra 1950'erne, at han bliver politisk aktiv (i hhv. det amerikanske socialistparti og fredsbevægelsen).

Med *Flugten fra friheden* i 1941 etablerer han sit eget selvstændige grundsyn, en humanistisk etik, som siden udfoldes og differentieres i en lang række værker, hvor problemet i sig selv ikke er, at mennesket mere og mere fritstilles, men at friheden forvaltes dårligt, fordi det moderne menneske vælger autoritære afhængighedsrelationer. Menneskets situation i de industrialiserede samfund har resulteret i en form for universel fremmedgørelse, der kun kan overvindes, hvis både de økonomiske, politiske og kul-

tuelle betingelser fundamentalt forandres i retning af en demokratisk og humanistisk socialisme.

Fromm bliver i løbet af 1960'erne godt repræsenteret på dansk, da mange af hans bøger oversættes. Heraf er de mest kendte *Flugten fra friheden* (1941) og fortsættelsen *Det sunde samfund* (1953) samt *Kunsten at elske* (1956), der er og bliver bestselleren i både Danmark og andre lande. Den oversættes til 28 sprog og sælges i mere end halvanden million engelsksprogede eksemplarer før 1970 og er hidtil blevet solgt i næsten fem millioner eksemplarer i det tyske sprogområde.

Det spændende er i et historisk perspektiv, at i midten af 1930'erne er Fromm den eneste medarbejder af Frankfurterskolen, der støtter Horkheimer i sine studier af "den schopenhauersk-buddhistiske inspirede modifikation af den marxiske og freudske tænkning". Men da Adornos indflydelse på Horkheimer samtidig er voksende, daler Fromms tilsvarende, og da Adorno bliver fulgyldigt medlem i 1938 trækker Fromm sig kort tid efter. Meget tyder på, at det er personlige og intellektuelle uoverensstemmelser mellem Fromm og Adorno, der er årsagen til bruddet. Med Adorno re-filosoferes den kritiske samfundsteori og Horkheimers dialektiske projekt kommer i instituttets focus og udmønter sig i maj 1944 i det berømte og uomgængelige værk *Ophysningens dialektik*.

I Herbert Marcuses ligeså berømte bog *Eros og civilisationen* er der afslutningsvis en systematisk hudfletning af Fromms tænkning. Problemet er, at Fromm begynder at tale om kærlighed og helbredelse indenfor det bestående samfund, og det svækker

både den samfundsteoretiske og psykoanalytiske teoris eksplosive indhold. Vi lever i et repressivt samfund, og hvis man taler om ægte kærlighed og individuel lykke som værdier, der kan realiseres inden for dette samfund, så bliver de selv repressive. Det bliver til ideologiske formuleringer, som overser, at kærlighed i det kapitalistiske samfund er destruktiv.

Marcuse anvender den biologisk orienterede Freud som våben imod Fromm. Med Freud kan Marcuse alternativt insistere på, at seksualiteten grunder i det fuldkomne lystprincip, og at der nede i dybet, bag om de individuelle erfaringer, er nogle rødder, som Fromm bliver blind for. Det er disse rødders polymorfe perversitet, Marcuse vil fastholde, for på den måde forbliver menneskets driftkonstitution modstandsdygtig over for samfundet, og det samfundsforændrende kan overlades til den objektivt sprængende kraft, der er iboende produktivkræfterne og klassekampen. Det biologiske anvendes som murbrækker for en anden samfundsorden, der kan gå bag om alle ideologierne i stedet for at forsøge at tilpasse individerne til et umenneskeligt samfund. Marcuse siger som Freud, at kærligheden i vor kultur kan og må praktiseres som "målhæmmet seksualitet" med alle de tabuer og hæmninger, som det monogamt-patriarkalske samfund udsætter det for: "Bortset fra disse legitime manifestationer er kærligheden destruktiv og medvirker ingenlunde til produktiviteten og det konstruktive arbejde. Kærligheden som tages alvorligt er ulovlig".

I *Kunsten at elske* replicerer Fromm med direkte henvisning til Marcuse, at der er nogle, der opfatter koblingen mellem kærlighed og et normalt verdsligt liv i vort samfund som umu-

ligt. De kommer til det resultat, at man blot gør sig skyldig i et almindeligt bedrag, hvis man taler om kærlighed i dag. Fromm mener, at denne "radikalisme" resulterer i moralnihilisme: "Både 'den radikale tænker' og gennemsnitsmennesket er automater, der ikke kan elske, og den eneste forskel mellem dem er, at den sidste ikke er klar over det, medens den første ved det og anerkender det som en 'historisk nødvendighed'".

På den måde åbner Fromm op for, at også under kapitalistiske forhold kan man foretage kærlige handlinger, selv om han er overbevist om, at kærlighed aldrig kan blive noget centralt i vore dages vestlige samfund. Det afgørende er, at menneskelige forhold ikke skal forstås psykoanalytisk som driftskilder, men som samfundsmæssigt satte lidenskabelige bestræbelser grundet i forgængelige menneskelige relationer. Derfor er de nye produktionsmidler ikke, som Marcuse og Adorno siger, kun negative.

Interessant er det, at Jürgen Habermas i *Theorie des kommunikativen Handelns* historisk tilbageskuende siger, at der tegner sig to interpretationslinjer: "Horkheimer, Adorno og Marcuse holder fast ved Freuds driftsteori og regner med dynamikken i en indre natur, som ganske vist reagerer på samfundsmæssige tryk, men i sin kerne forbliver resistent imod socialisationens karakter af vold. Fromm derimod, tager impulser fra jeg-psykologien op og forlægger jeg-udviklingens proces til de samfundsmæssige interaktioner, som gennemtrænger og strukturerer driftsimpulsernes naturlige substrat" (Band 2, s. 558). For Marcuse og de andre frankfurterere er verden totalt forvæltet, og det understøttes af en tilsvarende repressiv socialisationsmodus,

der simpelthen udelukker den indre natur, til fordel for en altgennemtrængende social kontrol, der udøves via massekommunikationens kanaler. I modsætning hertil ser Habermas, at bl.a. Fromm og Benjamin - forskellene til trods - har en mere differentieret vurdering af den komplekse og modsigelsesfulde karakter af såvel integrationsformerne i postliberale samfund som af den familiære socialisation og massekulturen. Måske er det ikke tilfældigt, at både Fromm og Benjamin har haft interesse for Chassidisme, kabala, jødisk mystik og på forskellig vis knytter disse elementer sammen med den marxsske vision om socialisme. Men Habermas skal man ikke fæste lid til, for han er jo reformist ...

Endnu mere konkret kritiserer Anthony Giddens i *Intimitetens forandring* Marcuse, fordi han overser, at de seksuelle forandringer i det 20. århundrede også er et resultat af en kamp, hvor eksempelvis kvinderne har opnået seksual frihed på en række områder, der er bemærkelsesværdig i sammenligning med for blot nogle få årtier siden. Men Giddens er jo også reformist ... Det er ikke, fordi det ikke er godt med Marcuses form for knivskarpe differentieringer, men de må tages med et gran salt, for ellers forpligter man sig i forhold til en ren ikke-paradoksal teori, som kun kan brydes ved at være radikalt paradoksalt (negationen, den rene avantgarde). Eksempelvis siger Marcuse, at revisionisterne mener, at produktionsproblemet næsten er blevet løst, for vi kan nu - med et Fromm citat - "forestille os den dag, da bordet vil stå dækket for alle, der ønsker at spise". Her kommer Marcuses uforsonlighed ind (det som Adorno mestrer bedre end nogen anden): "Disse udtalelser er sande, men kun i lyset af deres egen modsigelse: netop fordi mennesket aldrig har været så tæt ved en

opfyldelse af sine forhåbninger, har det aldrig været så hårdhændet afskåret fra at opfylde dem; netop fordi vi kan forestille os den universelle tilfredsstillelse af individuelle behov, lægges der de sværeste hindringer i vejen for en sådan tilfredsstillelse". Det er teoritvang og har ikke nødvendigvis noget at gøre med den virkelige verden.

I stedet for en ren ikke-paradoksal teori eller den radikalt paradoksale teori tager Fromm paradokserne med ind i tænkningen. Det giver plads til kærligheden, der er den eneste vej til den fuldstændige viden, der dog samtidig overskrider tankens og ordets grænse, for at elske er ensbetydende med at overgive sig uden garantier og at give sig selv helt hen i det håb, at kærligheden vil fremkalde kærlighed hos den elskede: "Kærligheden betyder, at jeg aktivt trænger ind i den anden, og mit ønske om at lære ham at kende tilfredsstilles ved foreningen med ham. Gennem sammensmeltningen lærer jeg dig at kende, jeg lærer mig selv at kende, jeg lærer alle at kende - og dog 'ved' jeg intet".

Det er Fromms tese, at uden kærlighed kunne menneskeheden ikke bestå en eneste dag, samtidig med at overvejelserne herom nødvendigvis må ende før det afgørende skridt er taget. Kærlighed er der slet ikke meget at sige om, men det gør den ikke irrational. Kærlighed er tværtimod den mest radikale konsekvens af en rationalistisk indstilling: "Den bygger på indsigt i, at vi aldrig skal 'fatte' menneskets og universets hemmelighed, men at vi ikke desto mindre gennem vor kærlighed kan forstå den". Det er som at beskrive en elefant i mørke og det er en anden form for *ars amandi*.

Ole Morsing